

Преминаването на света през най-тежката финансово-икономическа криза след началото на ХХ в. и свързаните с нея намаляване на приходите на националните правителства и увеличаване на безработицата върнаха темата за скритата икономика обратно във фокуса на общественото внимание. Разкриването на дълбоките управленски недостатъци в гръцката икономика и проблемите в отчетността и справянето с икономическата рецесия в южната и източната част на Европейския съюз възобновиха дебата за качеството на икономическото управление и контрола от страна на Европейската комисия и между държавите членки. Германия предложи въвеждането на редица нови инструменти за координация на икономическите политики на страните членки. Най-дискутираният от тях – Пактът „Евро плюс“, известен още като Пакт за конкурентоспособност, предлага строго ограничаване на размера на държавния дефицит и дълга на страните членки и тясно обвързване на нарастването на разходите в държавния сектор с производителността на икономиката. Без яснота какви са размерът и динамиката на скритата икономика в страните членки подобни инструменти едва ли ще имат особено значение за постигане на по-добра фискална дисциплина и координация на националните политики. Появиха се редица академични и бизнес изследвания, които сочат, че размерът на скритата икономика в различните държави – членки на ЕС, варира между 8 % и 32 % и се е увеличил в резултат на кризата¹. Отчетността в този случай е по-малкият проблем. По-същественото е, че подобни размери на скритата икономика на практика говорят за различни правила на играта в ЕС, т.е. за липсата на единен вътрешен пазар, най-важният елемент на Съюза.

Скритата икономика и нейните съставни части – сива, черна и натурална икономика, е важно явление в българската стопанска реалност. Според различни източници нейният размер се оценява в диапазона между 10 %² и 35 %³. През 2011 г. Министерството на финансите публикува анализ, според който делът на сивата икономика в страната след 2000 г. е около 20 % от БВП. Подобно равнище на скритата икономика дава погрешна представа за основни икономически параметри и поражда редица предизвикателства пред националната политика и поведението на инвеститорите. Например, ако се допусне, че размерът на скритата икономическа дейност е около 20 % от БВП, това ще доведе до увеличаване на вноската на страната в ЕС, намаляване на дела на помощите от ЕС за България в БВП, намаляване на енергийната интензивност и повишаване на производителността на страната и др.

¹ Europe: Hidden economy By Victor Mallet and Guy Dinmore, Financial Times, June 8, 2011.

² Дооценка на НСИ за 2008 г.

³ По оценка на Световната банка от 2002 г.

По-точното разбиране на скритата икономика и на различните ѝ измерения, както и установяването на размера ѝ ще позволят по-добро управление както на държавните политики, така и на частния бизнес. Ето защо през 2002 г. Центърът за изследване на демокрацията разработи и въведе ежегоден *Индекс на скритата икономика*, който проследява нейната динамика въз основа на национални представителни изследвания сред населението и бизнеса. Този инструмент е единственият редовен, достоверен източник на информация за тенденциите в развитието на скритата икономика и важни нейни проявления като нерегистрираната трудова заетост, укриването на възнаграждения и недекларирането на данъчни задължения. Настоящата публикация не третира подробно черната икономика. Поради нейната особена опасност и свързаните с нея насилие и корупция Центърът за изследване на демокрацията е разработил и прилага в сътрудничество с Министерството на вътрешните работи *Национално изследване на престъпността*, което ежегодно следи динамиката на някои от най-разпространените престъпления. В подготвяната *Оценка на заплахите от организирана престъпност в България* се хвърля допълнителна светлина върху важни пазари на черната икономика като наркотици, проституцията, крадени коли, акцизни стоки и др.

Липсата на достатъчно и качествени източници на информация за състоянието и развитието на скритата икономика превръща темата в поле на непрекъснати спекулации на различни интереси както от страна на политиките, така и от страна на бизнес сдружения и организации. По-строгите контролни мерки на правителството и/или желанието за монополизиране на дадена дейност или картелиране на даден отрасъл или продуктова ниша от бизнес интереси рутинно се обясняват с намерение за противодействие на скритата икономика. В почти всички случаи това води до обратен ефект в дългосрочна перспектива. Въпреки важността и сложността на проблема все още липсва адекватна обществена политика за неговото дългосрочно решаване. Допуска се без основание, че скритата икономика е единствено вредна за официалната стопанска дейност и благосъстоянието на хората. Поради силно раздробения характер на българската икономика и малкия размер на предприятията подобно разбиране в много случаи може да доведе до унищожаване на добавена стойност при опити за противодействие на скритата икономика. Инициативите на частния сектор в тази насока също са времево ограничени и насочени предимно към заостряне на общественото внимание върху проявленията на скритата икономика. През последните две години беше поставено началото и на няколко мащабни проекта на работодателски и синдикални организации за противодействие на сивата икономика с подкрепата на Европейската комисия. Макар те да имат сериозен потенциал за успех поради гарантирано дългосрочно и устойчиво финансиране, съществува реален риск мерките, които предлагат, да доведат до по-голяма бюрократизация и създаване на допълнителни стимули за укриване на икономическа дейност в дългосрочен период. Например опитът на Италия сочи, че създаването на специални агенции и министерства с регионални поделения се превръща в част от проблема, а не в негово решение. Ефективното противодействие на скритата икономика трябва да се търси в много по-голяма степен във финансово-икономически и в по-малка – в административноконтролни мерки.

Настоящата публикация цели да подобри качеството на обществения дебат по отношение противодействието на скритата икономика и нейните ефекти върху националната конкурентоспособност и върху пазара на труда. Тя се състои от три части. Първата описва развитието на дефиницията, причините и ефектите на скритата икономика, по-специално от гледна точка на влиянието ѝ върху конкурентоспособността. Втората е посветена на състоянието, динамиката и политиките за противодействие на скритата икономика в България в условията на криза. В третата се разглеждат динамиката и проявленията на недеklarираната заетост в България и се правят предложения за подобряване на обществените политики в тази област в светлината на европейските политики и добрите практики. В основата на доклада стои анализът на данните от последните издания на *Индекса на скритата икономика* на Центъра за изследване на демокрацията и Годишника за световна конкурентоспособност на Института за развитие на управлението, Швейцария (IMD World Competitiveness Yearbook).

